

Соціологія та профспілковий рух

УДК 316.3/.6

Гавриленко І.М.,

докт. філос. наук, професор кафедри соціології та
соціального управління АПСВ ФПУ

Соціогрупова структура громадянського суспільства

У статті розглядається взаємозв'язок і взаємовплив соціогрупової структури і спільного соціального порядку у громадянському суспільстві, а також вплив окремих соціальних груп на зміст і спрямованість соціальних процесів у такому суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціогрупова структура, соціальні групи, соціальні ресурси, класова функція, релігійні групи, етноси.

На можливість виникнення, стабілізації і розвитку громадянського суспільства впливає багато чинників, соціогрупова структура суспільства є при цьому однією із найсуттєвіших. Впливає це з тієї обставини, що соціогрупова структура суспільства є взагалі домінуючим чинником, який визначає профіль і якість певного суспільства. У свою чергу, сама соціогрупова структура суспільства складається із досить неоднорідних груп, кожна з яких має свій вплив на соціальний порядок залежно від її соціальної сили. Остання при цьому визначається трьома обставинами: величиною, тобто розміром деякої групи; її внутрішньою консолідованістю (визначаються загальною ангажованістю членів даної групи в її ціннісні орієнтації, регламентивні правила, відношенням до контролю, рівнем визнання, престижу і схвалення); обсягом контрольованих цією групою соціальних ресурсів або її ресурсною озброєністю. До числа останніх відносяться фінанси (капітал), власність, засоби виробництва і споживання, технологія і техніка, в тому числі військова та ін. В аналізованому тут відношенні особливе значення має ідентичність групи, тобто визначення нею своїх колективних інтересів, потреб, надій і прагнень. Інколи при цьому отримує специфічне значення віра (для конфесійних груп), гендерна психологія та класова ідеологія.

Найбільшою силою впливати на зміст і напрям протікання соціальних процесів мають класи, етноси і конфесії. Завдяки тому, що ці групи найбільш чисельні або вже консолідовані, або мають цілком реальні можливості досягти належної консолідації. Завдяки можливості контролю над вельми ефективним консолідаційним ресурсом: класи – ідеологією, етноси – культурою, конфесії – вірою. Але при цьому слід здійснити деякі уточнення. Ідеологія є важливий консолідаційний, і, у цьому значенні – силовий, ресурс переважно для підлеглого класу. Панівний клас, будучи завжди більш консолідованим, має також додатковий ресурс силового тиску на інші групи, маючи у своєму розпорядженні особливо могутні соціальні ресурси – фінанси (капітал), власність (особливо засоби виробництва) і мілітарні ресурси. Значення для ствердження волі панівного класу має також його здатність контролювати такий ресурс як держава, насамперед її репресивні механізми і мілітарний ресурс. Для етносу консолідуєчим інструментом є етнічна культура, яка в принципі здатна трансформуватись на ідеологію, тобто стати засобом ідентифікації, консолідації і визначення іншої групи у ролі

ворога чи опонента. Конфесія здатна, при відповідних соціальних передумовах, трансформувати на агресивно консолідуючий, ідентифікуючий і мобілізуючий фактор релігійну віру. Слід при цьому зазначити, що ні етнос, ні конфесія не стають при цьому класами, а природний культурний продукт їх колективної діяльності (культура та віра) не стають безпосередньо ідеологією; вони лише відіграють роль ідеології, так само як ці групи (етнос і конфесія) не стають повністю класами, а лише беруть на себе класову функцію у тому випадку, якщо класи такого суспільства на даному етапі історичної еволюції не можуть, з огляду на ті чи інші обставини, взяти на себе повністю або навіть частково класову функцію.

Отже, найбільш очевидним, важливим і достатньо могутнім чинником будь-яких соціальних процесів чи якісних станів є соціогрупова структура. Можна з цього приводу навіть сказати, що її можна розглядати як першопричину або, щонайменше, визначальний чинник. У тому щонайменше сенсі, що вона становить базу всіх інших соціальних структур і процесів. У свою чергу, серед усіх груп соціогрупової структури, найважливіше місце належить трьом групам. Це – класи, етноси і конфесії (релігійні групи). Їх вирішальний або домінуючий вплив на соціальний порядок і його реальну чи потенційну трансформацію, у свою чергу, визначається величиною цих груп, а також їх реально вже існуючою або потенційно можливою консолідованістю. Перший показник (величина групи, її розмір) визначає, образно кажучи, потенційну силу або кінетичну енергію. Тому ці групи (класи, етноси та концепції) є або вже діючими, або потенційно можливими учасниками соціальних конфліктів, як і рівня соціального замирення. Маючи потенційно можливий або реально проявлений суттєвий вплив на загальний стан соціальних процесів, ці групи є також домінуючим фактором формування громадянського суспільства.

Громадянське суспільство можна визначати по-різному. Найпростіша і найбільш очевидна його ознака – право, правопорядок і справедливе судочинство. Адже громадянське – це таке суспільство, яке здатне до саморегуляції своїх стосунків, у тому числі конфліктних чи суперечливих інтересів. Рівень його громадянськості визначається, отже, рівнем його здатності керуватися звичаєм, правом, соціальним досвідом і діючим правопорядком [4]. Не дивно тому, що значна частина суспільствознавців розшифровує поняття «Громадянське суспільство» найбільш простим і очевидним способом: це – суспільство громадян, тобто таке суспільство, де персональні, колективні та формально-бюрократичні чи формально-адміністративні суб'єкти стосовно інших є насамперед носіями певних, захищених законом прав.

Зрозуміло проте, що соціальні відносини в аналізованому тут відношенні можна розглядати і як боротьбу цих правосуб'єктів за власний вплив на правопорядок та чинне судочинство з тим, щоб якомога більше пристосувати їх до своїх інтересів. Чим більше існуючий правопорядок та його судочинні процедури виражають його інтереси, тим більше вони визнаватимуться і захищатимуться цими соціальними суб'єктами. І навпаки: рівень здатності певних соціальних суб'єктів захистити свої інтереси визначає їх рівень впливу на формування права і правопорядку.

Виникає цілком справедливе у цьому контексті запитання: як проявляється описана ситуація в діяльності таких великих соціальних груп як класи, етноси і конфесії? Наскільки схильні і наскільки здатні вони формувати вигідний для себе соціальний порядок? У загальному вигляді відповідь на ці запитання має носити конкретно-ситуативний характер і визначається тим, з яким саме класом ми маємо справу у цьому конкретному випадку. Зрозуміло, що клас, як носій певного економічного інтересу буде зацікавлений у певному соціальному порядку лише настільки, наскільки він гарантує йому його (інтересу) задоволення. І настільки він може впливати в напрямі його (соціального порядку) реконструкції чи реформації у бажаному для себе спрямуванні. Тут все залежить від того, з яким саме класом – панівним чи підлеглим – ми маємо справу. Зрозуміло, що інтереси панівного класу набагато краще захищені як з допомогою силових механізмів держави через контроль над її репресивними органами, так і з допомогою опосередкованих правових та судових механізмів (прямі корупційні дії – підкуп судів і державних чиновників, опосередкований тиск, особисті знайомства, прохання, консультативна допомога адвока-

тури та ін.). Дещо спрощуючи ситуацію, можна констатувати, що панівний клас, особливо його елітна верхівка за будь-яких передумов здатні прямо або опосередковано реалізувати свої права. Тому їх існуюча правова система та судочинні процедури цікавлять в останню чергу: адже вони здатні захистити свої інтереси за будь-якого правопорядку і судочинства і навіть без них, якщо це буде вигідно, корисно або необхідно. Отже, вони далеко не найкращі розбудовники та захисники громадянського суспільства саме як суспільства громадян, відносини яких базуються на мережі закону і правовідносин. У цьому контексті бачимо, що чим вище за суто класовими показниками (власність, влада, престиж) знаходиться певна фракція даного класу, тим менше вона об'єктивно потребує і суб'єктивно вимагає і діє у напрямі розбудови громадянського суспільства [5].

Принципово іншою виглядає ситуація пригнобленого класу. Дефіцит контрольованих ним ресурсів змушує його покладатись на державу і право як основних захисників свого колективного інтересу. В цьому аспекті чим розробленішою і досконалішою є існуюча у цьому суспільстві правова система та судочинство, тим її інтерес буде більш захищеним. Отже, інтерес цього класу полягає у тому, аби виступати абстрактним суб'єктом абстрактного (тобто – формального) права. Проте, формальна досконалість права (текстова якість законів) гарантує далеко не все. Суттєво більше залежить від реального судочинства, тобто справедливого застосування права як однакового критерія для однакових (у правовому відношенні) індивідів чи колективів (точніше – суб'єктів права). Саме тут і розпочинається реальна несправедливість і реальна нерівність, оскільки в дію вступають такі важливі інструменти як правова компетентність, рівень освіти, здатність сплатити судові витрати чи найняти компетентного адвоката, соціальний досвід, зв'язки, партійна приналежність та ін. Отже, чим більше економічно і соціально (культурний капітал) багата людина, тим більше вона захищена, тим більше вона здатна впливати на формальний правопорядок і реальне судочинство. І лише найбідніші, люмпен-пролетарські, найбільш маргіналізовані верстви підлеглого класу байдужі до права. У цьому відношенні з'являється цікавий соціально-громадянський парадокс: люмпенізовані верстви підлеглого класу настільки байдужі до права і громадянського суспільства, наскільки ж до нього байдужі найбільш елітні верстви панівного класу [3, с.78-81]. Але зовнішня схожість їх позиції має протилежні соціальні засади: панівна еліта байдужа до права і громадянського суспільства тому, що задовольняє свій колективний інтерес за будь-яких соціально-правових передумов; люмпен-пролетарські верстви приблизно у такій самій пропорції байдужі до права і громадянського суспільства тому, що не здатні задовольнити колективний інтерес за будь-яких передумов.

Всупереч цим «крайнім» класам, середній – це такий клас, який взагалі здатний задовольнити колективний інтерес лише і виключно при наявності добре розробленої правової системи і достатньо досконалого у своєму реальному функціонуванні судочинства. А це в свою чергу гарантується наявністю демократичного контролю. Отже, право і демократія є основні, навіть – домінуючі, механізми чи інструменти соціальної взаємодії середнього класу. Громадянське суспільство, таким чином, є реальна потреба і пошукуваний ідеал цього класу; воно є адекватним йому соціокультурним середовищем, передумовою і соціальним базисом його появи та існування. Зрозуміло, що поруч з досконалим правопорядком і справедливим судочинством важливими для цього класу залишаються такі його класотворчі механізми як приватна (дрібна і середня) власність, демократія, розвинута адвокатура, ринок, підтримувані державою та іншими формальними інстанціями приватні і громадянські ініціативи.

За своїм призначенням етноси є групи, основним суспільним призначенням яких є виробництво, відтворення і трансформація культури. У свою чергу культура є найбільш ефективний інтегративний ресурс. Адже інтеграція базується на певній колективній ідентичності, де культура є головним показником і фактором. Отже, етноси за своїм соціальним призначенням є групи суспільної консолідації, інтеграції та ідентифікації, де мова і культурний символізм є домінуючими механізмами. Зважаючи на те, що громадянське суспільство передбачає високий рівень солідарності його груп і навіть формальних структур, очевидно, культура є тут тією «прокладкою», яка пом'якшує можливі міжгрупові суперечності, посилює взаємне позитивне сприйняття і оцінку, сприяє суміщенню соціальних

статусів, ролей і рівнів престижу. На нашу думку, культура є тим «мастилом», яким «просікаються» існуючі соціальні групи та інші структури, аби бути краще припасованими одні до інших та легше переносити можливе «соціальне тертя» (непорозуміння, суперечки, взаємні претензії, ворожість чи негативні взаємні очікування).

Проте це не означає, що середній клас є таким собі миротворець, який у всіх випадках, навіть коли порушуються його природні колективні інтереси, діє виключно як не здатний на будь-який захист благодійник. Є такі фундаментальні для нього речі, посягання на які він готовий захищати досить активно і у межах контрольованих ним ресурсів. До них відноситься: право власності (до речі, ідеологія «священного» права власності переважно групується на ментальних передумовах саме цього класу); демократія (як право обирати і бути обраним); самоцінність особи (як показник відносної захищеності); публічність судової процедури (як надія донести до широкого загалу порушення прав і свобод, якими цей клас дорожить особливо активно); вільна преса (як можливість презентувати публічно свої інтереси, надії і специфічно «середньокласові» цінності типу порядок, працелюбність, посидючість, відповідальність, соціабельність, товариськість, чесність, винагорода, повага (престиж) та ін.). Проте обмеженість (розмір) і низька ефективність (можливість справити відповідний вплив, подати і захистити їх колективний інтерес) контрольованих цим класом ресурсів суттєво знижує їх соціальний активізм і колективну бойовитість. У результаті цей клас (завдяки цьому він також користується відповідною повагою в інших соціальних суб'єктах) прагнучим до переважно словесно-ідеологічних форм соціальної боротьби, представляючи, захищаючи і стверджуючи свій колективний інтерес у словесно-образно-символічних формах: усний і друкований дискурс; використання засобів масової інформації; міжперсональна, міжгрупова і міжсуб'єктна комунікація; художні твори і мистецтво взагалі; локальні громадські акції вузько спеціалізованої спрямованості вимог і діяльності.

Залежно від того, яка із вказаних соціальних груп (класу, етносу, конфесії) найбільша і консолідована, здатна вирішально впливати на існуючий соціальний порядок, вона також визначатиме загальний соціальний профіль громадянського суспільства. Це означає, що він буде переважно класовим, переважно етнічним або переважно релігійним. Отже, на базові ціннісні орієнтації, спосіб життя, характер соціальних відносин, культурний символізм, побутову поведінку, дозвілля і вирішальним чином впливатиме клас, етнос або конфесія. Стосовно актуальної української історичної ситуації воно (громадянське суспільство) виглядатиме насамперед, переважно як «українське», «пролетарське» чи «християнське».

Особливе значення має те, яка саме група є базовою для держави даного суспільства, тобто на чий (якої групи) очікування орієнтується дана держава, інтереси якої саме групи вона виражає, культуру якої саме групи вона (держава) втілює у своєму зовнішньому обліку. Ця обставина набуває особливого значення, коли могутність однієї із цих груп посилюється настільки, що вона стає панівною групою цього суспільства. У такому випадку вона задає внутрішній зміст, а також визначає зовнішній облік всього соціального порядку. Держава тоді знаходиться під її (даної великої соціальної групи) повним (тотальним) контролем, а загальний соціальний порядок суспільства стає тоталітарним соціальним порядком цієї групи. Трансформуючи на свій лад і відповідно до свого колективного інтересу соціальний лад даного суспільства, така група настільки розчиняється в ньому, що вона стає системо-творчим (визначальним, базовим) елементом даного суспільства, задаючи природу його специфічної форми тоталітаризму. Він стає соціоцентричним, етноцентричним чи релігіо-центричним тоталітаризмом, історичними конкретними формами яких у недавній історії були радянський тоталітарний соціалізм, гітлерівський нацизм, ісламський релігійний шахізм. Звідси випливає, що ідеальним (бажаним, пошукуваним) громадянським суспільством є таке, в якому відсутня домінуюча велика група, а держава і політичний режим відчують рівномірний, врівноважений на основі демократичної взаємодії, вплив різномірних соціальних груп.

На основі проведеного аналізу доходимо таких висновків:

- взаємопов'язана сукупність взаємодіючих у даному суспільстві великих соціальних груп становлять його (суспільства) соціогрупову структуру;

- визначальними групами соціогрупової структури будь-якого суспільства є класи, етноси і конфесії, оскільки вони є найбільшими за розміром і вже або потенційно здатні до консолідації;
- одна із цих груп (класів, етносів або конфесій) матиме вирішальний вплив на існуючий соціальний порядок. Залежно від цього він (соціальний порядок) матиме як зовнішню схожість культурного профілю з даною групою, так і відповідний (адекватний) внутрішній зміст;
- набуваючи значного соціального впливу, одна з цих груп в перспективі може досягти тотального (всебічного і всеосяжного) впливу на даний соціальний порядок, викликавши в ньому повну залежність від себе і ставши в результаті цього домінуючим соціополітичним фактором даного суспільства. Тоталітарне переродження такого суспільства повністю перекидає всі можливості до формування в ньому громадянського суспільства;
- ідеальною або нормативною має бути така ситуація, коли у суспільстві відсутня домінуюча велика соціальна група. Саме в цьому випадку стає можливим пошукуване громадянське суспільство – гармонійне (у стосунках між групами) і врівноважене (між своїми складовими частинами).

Література

1. Антонова-Турченко О.Г. Як вижити серед конфліктів / О.Г. Антонова-Турченко. – К.: Лотос, 1997. – 278с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: ВЛАДОС, 1997. – С. 64–100.
3. Гавриленко І.М. Соціологія, Кн.2: – Соціальна статика / І.М. Гавриленко. – К.: КНУ, 2000. – С. 134–142.
4. Веренко І.С. Конфликтология / И.С. Веренко. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 416 с.
5. Вудкок М.В. Раскрепощенный менеджер: Для руководителя / М.В. Вудкок / Пер. с англ. Д.О. Френсис– М.: Научный мир, 1991. – 189 с.
6. Данченко О. Соціальний конфлікт: Основні напрямки його прояву /О.Данченко // Нова педагогічна думка. – 1999. – № 4. – С. 15–17.
7. Зайцев А.К. Социология: учеб. для юрид. вузов. 3-е изд. /А.К. Зайцев – Киев: УІСД, 2001. – С. 250.
8. Здравомислов А.Г. Соціологія конфлікту /А.Г. Здравомислов. – К.: АТ «Аспект прес», 1994. – 317 с.
9. Зигерт В.А., Лонг Л.П. Руководить без конфликтов / А.В.Зигерт, Л.П. Лонг. – М., 1990. – 265 с.
10. Крилов А.А. Соціологія: Учбова допомога /А.А. Кирилов – М.: Знання, 1995. – 290 с.
11. Краснов Б.И. Конфликты в обществе / Б.И. Краснов // Социально-политический журнал. – 2000. – № 5. – С. 14
12. Лазор В.П. Поняття трудових спорів, конфліктів та їх позовний і непозовний характер / В.П. Лазор // Право України. – 2002. – №7. – С. 90
13. Матвієнко В.Я. Соціальні технології / В.Я. Матвієнко. – К.: Науковий світ, 2001. – 446 с.
14. Москвичев С.Г. О личности руководителя и мотивации его деятельности/ К.Г. Москвичев. – Киев: Логос, 1994. – 347 с.
15. Науменкова С. Ринок соціально-економічних послуг: основні тенденції розвитку /С. Науменкова // Киевские ведомости. – 2005. – №17. – С. 6-10
16. Назарова Н.С. Социология / Н.С. Назарова. – Киев: Лотос, 1992. – 99 с.
17. Немков Р.С. Психология/ Р.С. Немков. – М.: МГИМО, 1998. – С. 377.
18. Олейник А.Р. Соціальна політика: особливості взаємодії ЗМІ з соціальною сферою. Конфлікти / А.Р.Олейник // Сегодня. – 2006. – №33. – С. 8–9.

Гавриленко І.Н. Социогрупповая структура гражданского общества. В статье рассматривается взаимосвязь и взаимовлияние социогрупповой структуры и общего социального порядка в гражданском обществе, а также влияние некоторых больших социальных групп на содержание и направленность социальных процессов в таком обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, социогрупповая структура, социальные группы, социальные ресурсы, классовая функция, религиозные группы, этносы.

Gavrylenko I.M. Social and group structure of civil society. This article deals with the interconnection and two-way influence of socio-group structure and common social order in civil society as well as the influence of the separate social groups on the meaning and trends of the social processes in such society

Key words: civil society, socio-group, social groups, social resources, class function, religious groups, ethnos.